

УДК 349.4

ВІДНОВНІ ПРАКТИКИ ЯК ПОЗАСУДОВІ МЕХАНІЗМИ ВИРІШЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ СПОРІВ

**О.І. НАСТІНА, кандидат юридичних наук,
Білоцерківський національний аграрний університет¹**

Проведено дослідження позасудових способів захисту земельних прав та механізмів вирішення земельних спорів.

Земельні спори, захист прав, вирішення земельних спорів.

В сучасних умовах норми Земельного кодексу України (далі – ЗК України), а саме ст. 152 ЗК України, за якими держава забезпечує громадянам та юридичним особам рівні умови захисту прав власності на землю, залишається недієвою. Частина 2 зазначеної статті гарантує захист прав на землю не тільки власників, а й землекористувачів. Зокрема, в ній зазначено, що власник земельної ділянки або землекористувач може вимагати усунення будь-яких порушень його прав на землю, навіть якщо ці порушення не пов'язані з позбавленням права володіння земельною ділянкою, і відшкодування завданих збитків.

Науковий інтерес викликає ч. 3 ст. 152 ЗК України, яка присвячена способам захисту прав на землю. Вказується, що захист прав громадян та юридичних осіб на земельні ділянки здійснюється шляхом: визнання прав; відновлення стану земельної ділянки, який існував до порушення прав, і запобігання вчиненню дій, що порушують права або створюють небезпеку порушення прав; визнання договору недійсним; визнання недійсним рішень органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування; відшкодування заподіяних збитків; застосування інших, передбачених законом, способів. Зазначимо, що наведена земельно-правова норма за своїм змістом в основному збігається зі ст. 16 Цивільного кодексу України щодо способів захисту цивільних прав та інтересів. Однак відкритим залишається питання ефективності вказаних способів захисту та рівня задоволеності їх застосуванням суб'єктів права на захист.

Актуальність теми обумовлена неефективністю судового та адміністративного порядків захисту земельних прав, недосконалістю чинного процесуального законодавства, відсутністю єдиної практики розгляду земельних спорів. Також актуальність теми посилюється всебічним дослідженням у наукових колах проблем усіх передбачених законом способів захисту прав на землю та відсутністю ґрунтовних

досліджень маловідомих та малопоширених, але дієвих форми захисту прав на землю.

Конституція України у ст.13 передбачає, що держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання і закріплює рівність перед законом усіх без винятку суб'єктів права власності і гарантує кожному захист його прав і свобод. Ці принципові положення мають визначальне значення і для суб'єктів земельних правовідносин. Так, власник земельної ділянки чи землекористувач може вимагати усунення будь-яких порушень його прав на землю, навіть якщо ці порушення не пов'язані з позбавленням права володіння земельною ділянкою, і відшкодування завданих збитків.

Одним з елементів змісту суб'єктивного земельного права є можливість його захисту у встановленому порядку. Щодо форм захисту, то законодавець вказує, що захист прав на землю здійснюється в адміністративному та судовому порядку. Однак виникненню нових видів земельно-правових конфліктів та збільшенню відповідних судових позовів протистоїть відсутність дієвих механізмів позасудового захисту земельних спорів.

Захист суб'єктивного права на землю являє собою захист правомочностей та інтересів власника земельної ділянки чи землекористувача. Право на захист – це можливість громадянина застосувати заходи правового характеру для відновлення її порушеного чи оспорюваного права. Сутність права на захист полягає у можливості суб'єкта права самому вчиняти юридично значущі активні дії. Воно має конституційну природу та існує у межах відносин держави і суб'єкта.

Способи захисту прав на землю досить неоднорідні за своїм змістом та умовами застосування. Одні з них безпосередньо спрямовані на захист права власності на земельну ділянку чи права землекористування, інші – опосередковано. Всі зазначені способи захисту прав на землю можна класифікувати на окремі відносно самостійні групи за різними критеріями. Спеціальні способи захисту земельних прав стосуються особливих випадків порушення прав власників земельних ділянок і землекористувачів. Вони зумовлені особливим колом уповноважених чи зобов'язаних осіб та надзвичайними обставинами.

Науковці зазначають, що для вирішення земельних спорів можуть бути застосовані юрисдикційна й неюрисдикційна форми захисту; остання – це захист суб'єктивного земельного права самостійними діями конкретної особи без звернення до державних чи інших уповноважених органів [1]. Саме неюрисдикційні форми захисту земельних прав, способи самостійного захисту громадянами-суб'єктами земельних прав сьогодні є нерегульованими з боку законодавства та залишаються малодослідженими у науці.

З розвитком науки земельного права доктринальні погляди на природу земельних спорів мають різний зміст. Так, під земельними

спорами в земельно-правовій доктрині розуміють спори (конфлікти), що виникали між громадянами, підприємствами, установами та організаціями з приводу володіння, користування і розпорядження земельними ділянками [2].

Сьогодні в Україні система позасудового вирішення правових конфліктів не є розвинутою та поширеною, а судочинство у більшості земельних спорів є бездієвим. У сучасних реаліях нормативно визначена процедура судочинства не забезпечує реалізацію правового механізму вирішення переважної більшості земельних спорів, адже не забезпечує оперативність і не вирішує правовий конфлікт. Натомість у більшості розвинених країн конфліктуючі сторони дедалі частіше звертаються до застосування відновних практик, наприклад таких як процедури медіації тощо.

Відомою в Україні формою відновних практик є запровадження та апробація системи відновного правосуддя у галузі кримінального та кримінально-процесуального права.

Відновне правосуддя (англ. *Restorative justice*) – це процес, під час якого всі сторони, учасники конкретного правопорушення зустрічаються для колективного вирішення питання: що робити з наслідками правопорушення та їх впливом на майбутнє (визначення за Тоні Маршалом) [3]. Відновне правосуддя зародилося у середині 70-х років ХХ ст. як рух за зміну поглядів на злочин та покарання. Підхід, що лежить в його основі, орієнтований на надання можливості сторонам конфлікту і суспільству в цілому самим впоратися з наслідками злочину.

Наразі відновне правосуддя розглядають як рух за справедливість, який доповнює офіційну форму правосуддя, залучає самі сторони та громадськість до владнання наслідків злочину, сприяючи таким чином соціальній реінтеграції правопорушника і зменшенню кількості кримінальних покарань.

Відновне правосуддя покликане не замінити офіційне правосуддя, а лише надати йому відновного характеру за рахунок використання певного способу вирішення кримінальних ситуацій. Зазвичай реалізація програм відновного правосуддя відбувається завдяки партнерству громадськості і системи правосуддя: визначається порядок подання та розгляду випадків, юридичне значення результатів проходження сторонами такої програми [3].

Існує кілька моделей (форм) відновного правосуддя. Найпоширеніші з них такі:

- програми примирення потерпілих і правопорушників (відомі також як «медіація», «посередництво», «конференції жертв і правопорушників»);
- кола правосуддя – програми, в основі яких лежать традиції північноамериканських індіанців; проводяться переважно в Канаді;

– сімейні конференції, батьківщиною яких є Нова Зеландія; вони базуються на традиціях корінного населення маорі і є чинними законодавчо.

В Україні моделі відновного правосуддя для некримінальних справ у більшості існують на рівні пілотних проектів, реалізацію яких беруть на себе інституції громадянського суспільства (громадські організації). Створювані так звані «Школи порозумінь» для учнів загальноосвітніх шкіл таж мають позитивну практику, яку варто поширити у сферу позасудового вирішення земельних спорів і взяти на озброєння як способів захисту земельних прав. Варті уваги такі відновні практики як: медіація та фасилітація, програми примирення потерпілих і правопорушників, кола правосуддя (примирення), сімейні конференції, відкритий простір та інші практики побудови консенсусу.

Сьогодні межові спори є найпоширенішими в Україні серед земельних спорів. Однак судові способи їх вирішення у своїй більшості є неефективними, адже не вирішують саме конфлікт, що виник між сторонами, а насамперед спір вирішується у рамках правозастосування. Це свідчить про неспроможність судової системи забезпечити виконання покладених на неї функцій і втрату довіри громадян до правосуддя.

Цікавим є досвід Українського Центру Порозуміння, який є ініціатором розвитку програм відновного правосуддя в Україні. У 2003 р. Центр розпочав проект зі створення *центрів відновного правосуддя в громаді* – спеціальних служб, що надають послуги з проведення програм примирення для учасників конфліктів, зокрема кримінальних. Сьогодні центри відновного правосуддя працюють у 13-ти регіонах України, координуючи свою діяльність з місцевою владою, соціальними службами, судами, прокуратурою і міліцією [4]. Наявність схожих за змістом діяльності в громадах сіл надали б змогу наблизитись до вирішення споконвічної проблеми межових земельних спорів та міжсусідських війн. Власне, в українському селі є не якась одна проблема. Це великий клубок проблем, серед яких постійне зменшення сільського населення, зникнення цілих населених пунктів. На селі найбільш сильно відчуваються проблеми безробіття, низької якості освіти і охорони здоров'я, відсутності інвестицій у розвиток господарства. Однак не вирішення проблем на мікрорівні, таких як суміжне землекористування, межування, добросусідство тощо породжують собою наявність та укорінення психології «непримирення» для вирішення більш масштабніших проблем, включаючи й проблеми власності.

Очільники громад сіл та селищ скаржаться на низький рівень правової культури населення, відсутність додаткового фінансування для залучення до роботи рад фахових юристів, правознавців. Не кожна громада має землевпорядника, не говорячи вже за юриста. Однак запровадження у громадах застосування дієвих відновних практик може бути вирішено шляхом залучення громадських організацій,

спеціалізованих наукових установ, вчених жителів сіл, селищ, міст до процесів розвитку місцевого самоврядування в Україні, як про те вказується в Указі Президента України «Про державну підтримку розвитку місцевого самоврядування в Україні» [5].

Можна дійти висновку, що проблема постійного збільшення кількості земельних правових конфліктів не може бути розв'язана повністю та одночасно. У напрямі вирішення проблеми та зменшення кількості правових конфліктів через належне правове регулювання можна лише вплинути на поступове формування позасудових практик примирення сторін та поширення цього позитивного досвіду, адже правосуддя в окремих категоріях спорів є неефективним. Практика реалізації земельно-правових норм матиме великі зиски від існування дієвої системи позасудового правосуддя: від вирішення конкретних спорів без суду, до зменшення соціальної напруги у суспільстві та нормального співіснування людей у соціумі.

Список літератури:

1. Лейба Л.В. Правове регулювання вирішення земельних спорів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 / Лейба Людмила Василівна ; Нац. юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2005. – 18 с.
2. Земельне право : підруч. / за ред. В.І. Семчика і П.Ф. Кулинич. – К. : Ін Юре, 2001. – С. 236.
3. Вільна енциклопедія. Вікіпедія : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org>
4. Український центр порозуміння : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uccg.org.ua>
5. Про державну підтримку розвитку місцевого самоврядування в Україні : Указ Президента України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/749/2001>

Проведено исследование несудебных способов защиты земельных прав и механизмов решения земельных споров.

Земельные споры, защита прав, разрешение земельных споров.

A study of extra-judicial ways to protect land rights and mechanisms for resolving land disputes.

Land disputes, protection of rights, settlement of land disputes.